

RUARD GANZEVOORT & JAN VISSER

Zorg

Achtergrond,

voor

methode

het

en inhoud

ver-

van pastorale

haal

begeleiding

Meinema

Nieuw handboek pastoraat en geestelijke verzorging

Ruard Ganzevoort en Jan Visser

Zorg voor het verhaal

Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding

Zorg voor het verhaal is een geheel nieuw opgezet leerboek voor het pastoraat en de geestelijke verzorging. Eerst worden de theoretische en culturele achtergronden besproken en komen de voornaamste pastorale modellen ter sprake. Dat loopt uit op de keuze voor een narratief model waarin het verhaal van mensen en het verhaal van God met elkaar verbonden worden. In het methodische deel komt het concrete pastoraat aan bod: gespreksvoering, gespreksstrategie, het werken met de verhalen en een methode van narratieve analyse en theologische reflectie. Tot slot gaat dit deel in op de specifiek pastorale methoden van gebed, bijbellezen en ritueel. In het derde deel worden de levensloop en centrale existentiële thema's inhoudelijk uitgewerkt: verlies, schuld en schaamte, woede en geweld, angst en verlangen. Het slothoofdstuk gaat over de pastor zelf.

De opzet van het boek is geheel gedacht vanuit de vraag wat studenten en beginnende pastores vanuit allerlei christelijke stromingen nodig hebben. Daarom bevat elk hoofdstuk verwerkingsopdrachten, veelkleurig casusmateriaal en vragen waarmee men kan toetsen of men de stof beheerst. Daarnaast biedt het ook de ervaren pastor tal van verdiepende en vernieuwende inzichten. De uitgebreide bibliografie en de vele verwijzingen maken het boek tot een grondig naslagwerk.

Prof. R. Ruard Ganzevoort doceert pastorale en praktische theologie aan de Vrije Universiteit en aan de Protestantse Theologische Universiteit (Kampen). Prof. dr. Jan Visser doceerde pastorale psychologie en theologie in Utrecht en was rector van het Oud-Katholiek Seminarie.

Een nieuw handboek en naslagwerk voor het pastoraat en de geestelijke verzorging opgezet vanuit de levens- en praktijkvragen die op studenten en pastores afkomen.

Versijnt juni 2007

ISBN 978 90 211 4154 1

NUR 711

16 x 24 cm

Gebonden

Ca. 420 blz.

Ca. € 37,50

ZORG VOOR HET VERHAAL
achtergrond, methode en inhoud
van pastorale begeleiding

R.Ruard Ganzevoort en Jan Visser

Inhoudsopgave

INLEIDING

DEEL 1: ACHTERGRONDEN

WAT IS PASTORAAT?

- Het eigene van pastoraat
- Pastoraat en geestelijke verzorging
- Dimensies van het eigene
- Stromingen en vooronderstellingen

DE CONTEXT VAN PASTORAAT

- Individualisering
- Biografisering: verhalende identiteit
- Multiculturalisering en diversiteit

PASTORALE MODELLEN

- De pastor als getuige
- De pastor als helper
- De pastor als metgezel
- Op zoek naar balans: de pastor als tolk en gids

NARRATIEF PASTORAAT

- Achtergronden
- Theologische onderbouwing
- De gelijkenis als model

DEEL 2: METHODEN

HET GESPREK

- Gespreksvoering
- Gespreksstijlen
- Gespreksstrategie
- Werken met vrijwilligers

VERHALEN BEGRIPEN

- Structuur
- Perspectief
- Rolverdeling
- Toon
- Positionering in relaties
- Publiek

WERKEN MET VERHALEN

- Een vastgelopen verhaal
- Oude verhalen
- Verhalen van de toekomst
- Bredere verhalen

THEOLOGIE IN HET PASTORAAT

- Theologie als handicap
- Vier modellen
- Theologie als scientia en sapientia
- Theologie als hermeneutiek in situ
- De theologie van de pastor

BIJBEL, GEBED EN RITUEEL

- Bijbel
- Gebed
- Ritueel

DEEL 3: INHOUD

LEVENSLOOP

- Prille kindertijd
- Kindertijd
- Adolescentie
- Volwassenheid
- Jonge volwassenheid
- Late (rijpe) volwassenheid of middelbare leeftijd
- Ouderdom

VERLIES

- Coping: omgaan met verlies en dreiging
- Theodicee
- Tragiek en kwaadaardigheid
- Pastorale begeleiding

WOEDE EN GEWELD

- Woede
- Werken in een geweldscontext
- Geweld in de privésfeer
- Seksueel misbruik in pastorale relaties
- Pastorale begeleiding
- Theologische kanttekening

SCHULD EN SCHAAMTE

- Schuld
- Schaamte
- Pastorale begeleiding

ANGST EN VERLANGEN

- Angst
- Verlangen

EPILOOG: DE PASTOR ZELF

- De biografie van de pastor
- Spiritualiteit van de pastor

WAT IS PASTORAAT?

In dit hoofdstuk verkennen we het eigene van pastoraat in vergelijking met andere vormen van kerkelijke presentie en met andere vormen van hulpverlening. Bovendien maak je kennis met verschillende grondhoudingen in het pastoraat.

Gevallen

Mevrouw Jansma is een actieve weduwe van 76. Door gladheid ongelukkig ten val gekomen, ligt ze nu in het ziekenhuis met een gebroken heup. Ze zal volgende week geopereerd worden, maar ziet daar erg tegen op. Of het zoveel resultaat zal hebben dat ze haar gewone leven weer op kan pakken? Dat weet ze niet. Wel is het voor haar duidelijk dat ze in elk geval lange tijd zal moeten revalideren. In het gesprek met de pastor geeft ze aan dat die onzekerheid haar erg onrustig maakt. Ze is ook boos dat een zo klein ongeluk voor haar zoveel gevolgen heeft. Tegelijk neemt ze het zichzelf kwalijk dat ze zich hier niet bij neer kan leggen. Anderen hebben het immers zoveel moeilijker, en ze heeft al een rijk leven achter zich. Dagelijks bidt ze om kracht, moed en genezing, maar ze heeft het gevoel dat dat weinig oplevert. Ook valt het haar tegen dat ze niet zoveel bezoek en kaartjes krijgt, terwijl ze zelf steeds voor iedereen klaarstond.

Mevrouw Jansma krijgt allerlei mensen aan haar bed. Artsen komen kijken hoe het met haar lichamelijke gezondheid gaat. Verpleegkundigen doen de dagelijkse verzorging en geven – als er toevallig een beetje tijd voor over is – wat persoonlijke aandacht. De maatschappelijk werker treedt als zorgmakelaar op met het oog op de periode na de operatie en revalidatie. Er is een psycholoog beschikbaar voor haar mentale problemen. Familie en vrienden staan haar bij door aandacht en bezoeken. Tussen al die mensen door komt er ook een pastor bij haar langs. Misschien is het de predikant, pastoor of pastoraal werker van de geloofsgemeenschap waar ze bij hoort, misschien ook de geestelijk verzorger die aan het ziekenhuis verbonden is en mensen bezoekt ongeacht hun kerkelijke achtergrond. Wat doet die pastor anders dan de anderen? Wat is precies het eigene van pastoraat? Op die vragen zoeken we allereerst een antwoord omdat we daarmee het beroep ‘pastor’ kunnen afbakenen en beschrijven.

HET EIGENE VAN PASTORAAT

De beschrijving van het eigene van pastoraat begint met het aangeven van de verschillen en overeenkomsten met andere activiteiten en ontmoetingen. We kunnen dat in drie richtingen zoeken: andere kerkelijke presentie en activiteit, andere vormen van hulpverlening en andere tussenmenselijke relaties.

Pastoraat als kerkelijke activiteit

Allereerst kunnen we kijken naar de verhouding tussen pastoraat en andere vormen van kerkelijke presentie en activiteit. Pastoraat raakt immers aan gestalten als preken, catechese verzorgen, diaconaal ondersteunen, beleidsmatig structureren, voorgaan in de liturgie, evangeliseren en opbouwen van de geloofsgemeenschap. De overeenkomst tussen al deze vormen van kerkelijke presentie is dat het verhaal van God centraal staat. Dat heeft natuurlijk wel verschillende uitingsvormen, maar op de één of andere wijze draait het om het verhaal van hoe God met mensen omgaat en omgekeerd. In de liturgie, sacramenten en prediking bepaalt dit verhaal de inhoud en vorm van de communicatie. In de catechese is het verhaal van God vaak richtinggevend voor de inhoud, terwijl de vorm meer gestuurd wordt door het leerproces van de deelnemers. Bij het diaconaat en de geestelijke verzorging is het verhaal van God vaak de

grondslag en inspiratie en blijft het in het concrete werk soms meer impliciet. Dat is ook omdat hier de presentie zich vooral buiten de kerk manifesteert, en soms – of steeds vaker – zonder formele kerkelijke sturing. Grote verschillen dus als het gaat om de concrete gestalte, maar tegelijk ook eenduidigheid als het gaat om het belang van het verhaal van God. Dat geldt voor alle vormen van kerkelijk werk tezamen, en pastoraat onderscheidt zich daar niet van.

In deze omschrijving wordt het woord 'God' nogal ongecompliceerd gebruikt. In de praktijk krijgt het woord een specifiekere betekenis afhankelijk van de context en religieuze traditie waarbinnen het gehanteerd wordt. Met God wordt dan bijvoorbeeld bedoeld de God die in de christelijke traditie wordt aanbeden en die gekend wordt door diens zelfopenbaring in Jezus en in de Bijbel. Elders kan het woord duiden op bijvoorbeeld Allah. Functioneel kan het woord echter ook worden gebruikt voor andere religieuze en levensbeschouwelijke betekenis-kernen en duiden op alles wat de ultieme betekenisgeving uitmaakt. Wanneer we het hebben over God, is het dus niet bij voorbaat duidelijk wat we ermee bedoelen, omdat onze gesprekspartners er verschillende betekenissen in kunnen leggen. De mensen met wie we in het pastoraat te maken hebben, bedoelen niet noodzakelijkerwijs hetzelfde met het woord God. Dat geldt al binnen de kerkelijke gemeente, het geldt nog sterker bij pastorale zorg daarbuiten, bijvoorbeeld in de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg, de gevangenis of de krijgsmacht. Door dit hele boek heen zullen we steeds het continuüm tegenkomen van expliciet en exclusief christelijke taal en van algemene menselijke existentiële termen. Het woord God kan in dat hele continuüm functioneren, en het kan in verschillende contexten ook door andere woorden worden vervangen.

Pastoraat als hulpverlening

Naast verwantschap met andere vormen van kerkelijke presentie heeft pastoraat overeenkomsten met andere vormen van hulpverlening, waarvan psychologie en maatschappelijk werk in bepaalde opzichten het meest na staan. Dat is dus de tweede richting waarin we de identiteit van pastoraat kunnen bepalen. Bij al deze hulpverlening staat namelijk het concrete leven en levensverhaal van specifieke mensen centraal. Het gaat niet om de groep als groep, noch om algemene uitspraken over mensen in het algemeen, maar om het particuliere. Het gaat om deze mens met zijn of haar levensgeschiedenis en verwachtingen, teleurstellingen en vreugdes, vrees en verlangen. Het gaat om concrete problemen waar mensen een oplossing voor zoeken, of om persoonlijke groei waarbij ze begeleiding wensen. Afhankelijk van het soort hulpverlener wordt er daarbij meer of minder aandacht gegeven aan de fysieke, emotionele, psychische, relationele of materiële kant.

De relatie tot andere vormen van hulpverlening is een belangrijk thema in de pastoraal-theoretische literatuur (Hunter 2005 red., Lindijer 1984). In de laatste anderhalve eeuw zijn er belangrijke verschuivingen geweest in onze maatschappij. Enerzijds is er sprake van de opkomst van de secularisatie; anderzijds zien we de opbouw van de helpende beroepen in de medische en psychotherapeutische disciplines. Voor de positie van de pastorale zorg zijn deze verschuivingen van grote invloed. In vroeger tijden waren zowel de medische als de sociaal-maatschappelijke als de persoonlijk-psychische hulpverlening sterk met de religieuze instituties verbonden (respectievelijk in de priesterlijke functies, het diaconaat en biecht en exorcisme). Deze taken zijn in toenemende mate overgenomen door niet-kerkelijke instanties. In de laatste eeuw is dan ook uitgebreid nagedacht over de eigen plaats van het pastoraat naast en tegenover de andere helpende beroepen.

In deze discussie vinden we voorstanders van vergaande integratie en overlapping, zowel als verdedigers van een duidelijke boedelscheiding. Vellenga (1996) onderscheidt drie basisvormen. De eerste noemt hij concurrentie. Die gaat er vanuit dat psychologie en pastoraat eigenlijk hetzelfde soort hulp aanbieden voor vergelijkbare vraagstukken. Dat betekent dat ze op dezelfde 'markt' opereren en dus elkaar in de weg zitten. Dat leidt voor de pastor tot een afwijzende houding ten opzichte van de psychologie. De boodschap is dan dat God via de Bijbel en de heilige Geest alles gegeven heeft wat nodig is om mensen goed te kunnen helpen. Bijna

karikaturaal is de opvatting van Adams (1982), die meent dat 'christenen die de Bijbel kennen beter gekwalificeerd zijn om raad te geven aan mensen in nood dan welke psychiater ook'. Inhoudelijk wordt daar soms bij aangevoerd dat de centrale boodschap van veel psychologie is dat het goed is als mensen autonoom in het leven staan, en dat die boodschap haaks zou staan op het evangelie. Zo ontstaat er inderdaad een concurrentieverhouding, waarbij de pastor van mening is dat de psycholoog mensen geestelijk op de verkeerde weg brengt, terwijl de psycholoog kan menen dat de pastor mensen psychisch verder van huis brengt. Met name in evangelicale kring kan men deze houding soms tegenkomen, al moet daar direct bij aangevoerd worden dat veel evangelicale pastores de waarde van de psychologie zonder meer erkennen.

De tweede basisvorm is die van de differentiatie. Hier wordt wel het goed recht van beide erkend, maar is men van mening dat ze op een heel verschillend terrein betrekking hebben. De psychische en de geestelijke dimensie van het menselijk bestaan worden dan gezien als relatief onafhankelijk van elkaar, en de psycholoog en de pastor zijn beide deskundig op één van die twee dimensies (Corveleyn 2004). Het komt er dan op aan goed te differentiëren in welke dimensie de hulpvraag zich bevindt en daar de juiste hulpverlener bij te halen. Deze basisvorm komen we bijvoorbeeld tegen in de bevindelijke orthodoxie, waar men een lange traditie heeft in het beschouwen en beoordelen van het eigen geestelijk leven en dat ziet als iets geheel anders dan het psychische functioneren. Op een heel andere manier komt men deze basisvorm tegen in het denken over geestelijke verzorging. In zijn poging om de eigenheid van geestelijke verzorging aan te duiden, probeert Bouwer (2003) het onderscheid te formuleren tussen geest en psyche, zonder ze overigens als totaal onderscheiden te zien. Met geest doelt hij op 'de mens in zijn totaliteit en vooral in zijn eenheid', meer specifiek 'de dimensie die tijd en ruimte transcendeert'. De psyche is daar op een bepaalde manier aan ondergeschikt; het is dat wat er in ons gebeurt bij waarnemen, denken, enzovoorts. Daarmee probeert Bouwer een eigen veld voor de geestelijke verzorging te definiëren, onderscheiden van het meer kerkelijke pastoraat. We komen daar nog op terug.

De derde basisvorm is die van coöperatie. Hier is het uitgangspunt dat het object van de zorg identiek kan zijn, maar dat de benadering verschilt. Pastor en psycholoog benaderen dezelfde mensen met dezelfde hulpvragen, maar ze hanteren daarbij verschillende perspectieven, theoretische kaders en methoden. Hier is geen sprake van concurrentie of van onderscheiden werkvelden. Deze coöperatie ligt aan de basis van de benadering die wij in dit boek voorstaan, en we komen er dan ook later in dit hoofdstuk op terug. Een variant daarvan zouden we kunnen zien in de integratie van psychologische en theologische inzichten die veel pastores voorstaan. In meer of mindere mate probeert men die te verbinden in het eigen werk en soms neemt dat de vorm aan van een werkelijke psychotheologie (Ashbrook 1996, Hunsinger 1995). In de manier waarop deze pastor dan de verschillende benaderingen verbindt, stuiten we echter op dezelfde posities van concurrentie, differentiatie en coöperatie.

Pastoraat als medemenselijkheid

Ten slotte is er een derde richting voor de identiteitsbepaling. Naast de kerkelijke presentie en de hulpverlening is er het veld van de tussenmenselijke ontmoetingen van vriendschap en verbondenheid. Ook hier liggen duidelijke overeenkomsten, bijvoorbeeld in de persoonlijke sfeer van gesprekken, het feit dat men samen een leefwereld deelt (met name in de geloofsgemeenschap), en het gegeven dat de pastorale zorg meestal niet zakelijk is georganiseerd: er is geen relatie tussen de hulp die de pastor verleent en het inkomen dat de pastor ontvangt; of sterker: voor de hulp die de gesprekspartner ontvangt, hoeft hij of zij meestal niet te betalen.¹ Soms wordt de pastorale ontmoeting door een van beiden ervaren als niet veel anders dan het bezoek van een kennis met wie men een kopje koffie drinkt. Soms ook raken de grenzen zozeer

---

¹ Betaalde pastorale zorg is in Nederland een vrij nieuw fenomeen. In sommige andere landen is het meer geaccepteerd. Het gaat dan vooral om meer intensieve en therapeutische vormen van pastoraat. Betaling voor pastorale zorg roept vragen op naar de aard van de pastorale relatie, maar heeft ook positieve kanten voor degene die de zorg ontvangt of 'afneemt' (Ross 2005).

vervaagd dat er een meer vriendschappelijke of intieme relatie ontstaat (met alle soms problematische gevolgen van dien). Daarom is het goed ook hier de verschillen te beschrijven: de pastorale relatie is ook gekenmerkt door ambtelijke of professionele distantie. Uiteindelijk is in het pastoraat geen totale gelijkwaardigheid, want de pastor is verantwoordelijk voor het bewaken van de grenzen. Als professional blijft hij of zij beseffen dat het uiteindelijk draait om het welzijn van de gesprekspartner en niet om de behoeften van de pastor zelf. In hoofdstuk 12 gaan we in op het risico van seksuele grensoverschrijdingen in het pastoraat.

Opdracht 1.1

Bedenk een meer kerkelijke, een meer hulpverlenende en een meer medemenselijke vorm van pastoraat in de ontmoeting met mevrouw Jansma.

De eigenheid van het pastoraat bestaat nu uit de combinatie van deze drie richtingen: de verhouding tot andere vormen van kerkelijke presentie, de verhouding tot andere vormen van hulpverlening en de verhouding tot andere vormen van medemenselijkheid. Juist in die combinatie onderscheidt het pastoraat zich. De nadruk op het persoonlijke vinden we bijvoorbeeld veel minder nadrukkelijk in vieringen of catechese. Natuurlijk komt daar wel deze persoonlijke dimensie aan bod, maar dan meer in collectieve zin – en dan zouden we kunnen spreken van een pastorale dimensie van de eredienst enzovoorts. Bij het diaconaat zien we nog de meeste overeenkomst – misschien zelfs een vloeiende overgang – al ligt bij het laatste werkveld het accent wat meer op de maatschappelijke problematiek en context en eventueel op de politieke implicaties. In psychotherapie komt het religieuze verhaal meestal niet of slechts indirect ter sprake, namelijk voor zover het van belang is voor het functioneren van de cliënt. In puur vriendschappelijke contacten ten slotte verdwijnen het kerkelijke en het therapeutische. Hoe deze drie verbonden worden, verschilt van de ene pastorale stroming tot de andere. Daar gaan we in hoofdstuk 3 uitgebreid op in.

Zo kunnen we komen tot een definitie van pastoraat. We zullen ons hier niet wagen aan een overzicht van definities, omdat elke stroming eigen definities aanbiedt die bedoeld zijn om eigen accenten te benadrukken (Heitink 1977, 1998). Wil men dat samennemen, dan ontstaan er eindeloze formuleringen. Ons doel is hier in eerste instantie het bredere veld te beschrijven en de definitie is dus niet uitputtend of compleet, maar duidt wel de kern aan van alle pastoraat: ***zorg voor het verhaal van mensen in relatie tot het verhaal van God***. Afhankelijk van de verschillende stromingen krijgt de verhouding tussen het verhaal van mensen en het verhaal van God een andere balans, maar er is altijd sprake van deze verbinding. De definitie laat ook ruimte voor verschillende lagen in de zorg. Het meest basale niveau van zorg is de onderlinge ontmoeting tussen mensen die niet als zorg bedoeld is. In de kerk is dit de onderlinge gemeenschap of koinonia. Dit niveau laat zich niet organiseren, maar wel stimuleren. Dat raakt aan een tweede niveau, de pastorale dimensie van liturgische vieringen, preken, catechese, kerkopbouw en bestuur. Voor zover hierin het verhaal van mensen aandacht krijgt, is er sprake van een pastorale dimensie, die de basis kan zijn van meer specifieke zorg. Het derde niveau is de onderlinge zorg van gemeenteleden waarbij bijvoorbeeld vrijwilligers worden ingeschakeld als ambtsdrager of ziekenbezoeker. Op dit niveau is het mogelijk de zorg te structureren en organiseren en bijvoorbeeld trainingen aan te bieden. Bij pastorale zorg is het primaire doel het bijstaan en ondersteunen van de ander, met name in moeilijke situaties. Ook de zorg voor het alledaagse leven (bijvoorbeeld het pastorale verjaardagsbezoek bij ouderen) en de ondersteuning in geloofsgroei hoort bij dit niveau. Het vierde niveau is dat van de pastorale counseling. Dit is de gespecialiseerde en professionele zorg voor mensen die specifieke vragen hebben van pastorale aard.

OM VERDER TE LEZEN

Doolaard, J. (2006 red.) *Nieuw handboek geestelijke verzorging* Kampen: Kok.
Heitink, G. (1998) *Pastorale zorg Theologie, differentiatie, praktijk*. Kampen: Kok.

TOETSINGSVRAGEN

1. Wat zijn de verschillen en overeenkomsten met de 'buren' van pastorale zorg?
2. Hoe wordt pastorale zorg hier gedefinieerd?
3. Hoe verhoudt pastoraat zich tot geestelijke verzorging?
4. Wat speelt er in de discussie over ambtelijkheid in de geestelijke verzorging?
5. Op welke vier dimensies kan het eigene van pastorale zorg worden beschreven?
6. Wat houdt de vraag naar antropologische vooronderstellingen van pastorale stromingen in?
7. Wat houdt de vraag naar soteriologische vooronderstellingen van pastorale stromingen in?